

พุทธธรรมกับหลักวิชาชีพสำหรับทนายความ

Morality of Profession for Lawyers

วัน สุวรรณพงษ์

สำนักงานทนายความ วัน สุวรรณพงษ์

บทคัดย่อ

พุทธธรรมกับหลักวิชาชีพสำหรับทนายความ ประกอบด้วยจริยธรรมและจรรยาบรรณในวิชาชีพทนายความ แนววิธีปฏิบัติในการประกอบวิชาชีพซึ่งจะทำให้เกิดประโยชน์กับประชาชนเป็นส่วนรวม หากผู้ใช้กฎหมายไม่มีหลักคิดให้อยู่ในกรอบของจริยธรรมในวิชาชีพแล้ว การใช้กฎหมายก็ย่อมไม่เกิดความเป็นธรรมกับประชาชน และไม่เกิดประโยชน์กับการอำนวยความสะดวกของรัฐ ดังนั้น ผู้ประกอบวิชาชีพทนายความควรดำรงไว้ซึ่งจริยธรรมและจรรยาบรรณในวิชาชีพทนายความ ซึ่งเป็นแนวทางในการปฏิบัติหน้าที่เพื่อให้ประชาชนได้รับบริการทางกฎหมายอย่างเป็นธรรมตามมาตรฐานสากล และผดุงความยุติธรรมของบ้านเมืองควบคู่กันไป ข้อควรประพฤติปฏิบัติของผู้ประกอบวิชาชีพเพื่อให้ผู้ประกอบวิชาชีพเป็นทนายความที่ดี คือ 1) มีคุณธรรมจริยธรรม และ 2) มีความรับผิดชอบต่อสังคมและประชาชน มรรยาทอันเป็นจริยธรรมในวิชาชีพ ทนายความก็เป็นสิ่งควรปฏิบัติ การปฏิบัติตามหลักวิชาชีพทนายความอย่างถูกต้องครบถ้วน จะทำให้ทนายความมีหลักปฏิบัติตนในการประกอบวิชาชีพอย่างถูกต้อง เป็นการปฏิบัติตามหลักธรรมและจรรยาในวิชาชีพที่มุ่งเพื่อให้เป็นทนายความที่ดีของประชาชน เพื่อความเจริญรุ่งเรืองในการประกอบวิชาชีพ และเพื่อให้ประชาชนได้รับบริการทางวิชาชีพกฎหมายในมาตรฐานที่สูงขึ้น ทนายความที่ปฏิบัติตามหลักวิชาชีพทนายความได้อย่างครบถ้วนนั้น จะส่งผลให้เอื้อประโยชน์และโอกาสแก่อาชีพทนายความ อันส่งผลให้การประกอบวิชาชีพทนายความ เป็นสัมมาชีพทรงคุณค่าและคุณประโยชน์อย่างอนันต์ต่อส่วนร่วมสืบไป

คำสำคัญ : พุทธธรรม, หลักวิชาชีพ, ทนายความ

Abstract

The purposes of this study are morality of Profession for lawyers including ethics for professional lawyers. The practice of professions which will benefit the public as a whole. A professional lawyer is using the law to prevail. If the law is not a major figure in the framework of ethics and professional. The law would not be fair to the public. And benefits to the justice of the state, so professional lawyer should maintain a professional lawyers for lawyers. Which is guided in performing their duties so that people get the legal services of international standard. Fairly accurate And justice of the country simultaneously. Should practice of the profession. The profession as a lawyer is a good one) and two ethical) responsibility to society and the public. Ethics is the practices. The Professional Ethics The practice of professional lawyers correctly. Lawyers will have to practice their profession properly. To comply with the principles and ethics of the profession that aims to provide a notary public good. For prosperity in the practice. And to provide public services to the legal profession in a higher standard. The lawyers who practice their profession, lawyers fully there. Will result in the benefits and opportunities for career lawyer. The result is a professional lawyer occupations invaluable and useful contribution to infinite future.

Key words : Lawyer, Attorney, Justice

บทนำ

ความสำคัญของหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักธรรมที่ต้องบังคับกายและกายไปควบคู่กันไป เป็นหลักธรรมคำสอนที่มีไว้ให้ทุกอาชีพไม่ว่าจะเป็นอาชีพ กรรมกร ธุรกิจทั้งอาชีพทนายความ หลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นทั้งศีลและธรรม ถ้าบุคคลใดมีศีลธรรมก็ไม่จำเป็นต้องมีบทกฎหมาย และหากกฎหมายใดละเลยหลักศีลธรรมก็ไม่จำเป็นต้องบัญญัติกฎหมาย กฎหมายที่แท้จริงก็คือเหตุผลที่ถูกต้องและจะต้องประกอบด้วยหลักศีลธรรมความยุติธรรมและความเสมอภาค เพราะนั่นคือรากฐานแห่งความยุติธรรมสำหรับมวลมนุษยชาติทั้งหลาย

พุทธธรรมกับหลักวิชาชีพสำหรับทนายความ หมายถึง หลักวิชาชีพ หรือจริยธรรมในการประกอบวิชาชีพทนายความ เป็นกรอบความคิด และวิธีปฏิบัติในการประกอบวิชาชีพให้เกิดประโยชน์กับประชาชนเป็นส่วนรวม การประกอบวิชาชีพทนายความเป็นงานที่ต้องใช้กฎหมายเป็นหลัก หากผู้ใช้กฎหมายไม่มีหลักคิดให้อยู่ในกรอบของจริยธรรมในวิชาชีพแล้ว การใช้กฎหมายนั้นย่อมไม่เกิดความเป็นธรรมกับประชาชน และไม่เกิดประโยชน์กับการอำนวยความยุติธรรมของรัฐ ฉะนั้น ผู้ประกอบวิชาชีพทนายความควรมีหลักวิชาชีพสำหรับทนายความ เป็นแนวทางในการปฏิบัติหน้าที่เพื่อให้ประชาชนได้รับบริการทางกฎหมายตามมาตรฐานที่ดี ถูกต้องเป็นธรรม และผดุงความยุติธรรมของบ้านเมืองควบคู่กันไป (ดิเรก ควรสมาคม, 2557)

พุทธธรรมกับหลักวิชาชีพสำหรับทนายความ หรือจริยธรรมในวิชาชีพทนายความนั้นเป็นข้อควรประพฤติปฏิบัติของผู้ประกอบวิชาชีพ เพื่อให้ผู้ประกอบวิชาชีพเป็นทนายความที่ดี มีคุณธรรมจริยธรรม มีความรับผิดชอบต่อสังคมและประชาชน โดยปกติถือว่าจริยธรรมในวิชาชีพมีมาตรฐานสูงกว่าข้อบังคับว่าด้วยมรรยาททนายความ การกระทำบางอย่างไม่ผิดข้อบังคับว่าด้วยมรรยาททนายความ แต่ถือว่าผิดจริยธรรมในวิชาชีพ การปฏิบัติตามหลักวิชาชีพทนายความอย่างถูกต้องครบถ้วนจะทำให้ทนายความมีหลักปฏิบัติตนในการประกอบวิชาชีพอย่างถูกต้อง เป็นการปฏิบัติตามหลักจริยธรรมในวิชาชีพที่มุ่งหมายให้เป็นทนายความที่ดีของประชาชน เพื่อความเจริญรุ่งเรืองในการประกอบวิชาชีพ และเพื่อให้ประชาชนได้รับบริการทางวิชาชีพกฎหมายในมาตรฐานที่สูงขึ้น ฉะนั้น ทนายความที่ปฏิบัติตามหลักวิชาชีพทนายความอย่างครบถ้วนจะไม่มีโอกาสกระทำผิดข้อบังคับว่าด้วยมรรยาททนายความได้เลย

ความสำคัญของวิชาชีพนักกฎหมาย

ปัญหาของคำว่าวิชาชีพ ซึ่งแปลมาจาก Profession หมายถึง “อาชีพ โดยเฉพาะอาชีพที่ต้องมีการศึกษาขั้นสูงและมีการฝึกอบรมเป็นพิเศษ เช่น กฎหมาย สถาปัตยกรรม แพทย์ การศาสนา” หรือหมายความถึงกลุ่มบุคคลที่ประกอบวิชาชีพใดโดยเฉพาะก็ได้ (จิตติ ติงศภัทย์, 2548)

เมื่อพิจารณาจากกฎหมายอาญาดังกล่าว ยังไม่ได้เนื้อหาสาระที่แท้จริงของคำว่าวิชาชีพเพราะเป็นเรื่องกำหนดความรับผิดชอบเพื่อปกป้องสิ่งที่กฎหมายคุ้มครอง (คณิต ณ นคร, 2535) ในแง่เกี่ยวข้องกับอันตรายต่อคนจำนวนมาก (มาตรา 227) หรือเกี่ยวข้องกับความน่าเชื่อถือของการใช้เป็นหลักฐาน (มาตรา 269) หรือการก่ออันตรายต่อสิทธิส่วนตัวของบุคคล (มาตรา 324) จึงพอเห็นเค้าลางของคำว่าวิชาชีพได้บ้าง

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากความเป็นมาของวิชาชีพ ที่มาจากงานด้านศาสนา ในยุโรปนั้น พอจะได้สาระของวิชาชีพมีคติดอยู่สามประการ คือ

- (1) เป็นองค์การ
- (2) มีการศึกษาอบรมในวิชาการ และ
- (3) มีเจตนารมณ์เพื่อบริการประชาชน

ทั้งสามประการเป็นสาระสำคัญที่จะขาดเสียมิได้ ต่อมาเมื่อวิชาชีพกฎหมายเป็นเรื่องทำกิจการแทนผู้อื่นจัดการทรัพย์สินและบางกรณีถึงกับกุมชะตาชีวิตของเขาเหล่านั้น โดยถือเป็นเจ้าหน้าที่ของศาลส่วนหนึ่งด้วยการประกอบวิชาชีพทนายความเป็นงานใช้ความคิด เป็นงานที่ต้องได้รับการศึกษาอบรมในวิชากฎหมายมาโดยเฉพาะ นอกจากนี้ ยังต้องฝึกฝนอบรมในวิธีปฏิบัติเป็นเวลานาน บุคคลที่ไม่ได้เป็นทนายความไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ช่วยเหลือลูกค้าความตามกฎหมายเช่นเดียวกับทนายความได้ งานวิชาชีพทนายความจึงถือว่าเป็นการให้บริการวิชาชีพกฎหมายที่สาธารณะชน ความสำเร็จของงานไม่ใช่การชนะคดี แต่เป็นการปฏิบัติหน้าที่ให้เกิดประโยชน์กับลูกค้าความตามกฎหมายเท่านั้น

การให้ความช่วยเหลือลูกค้าความตามกฎหมาย หรือการรักษาประโยชน์ของลูกค้าความตามกฎหมายนั้นเป็นหน้าที่ของทนายความ (แสง บุญเฉลิมวิภาส, 2550)

ความสัมพันธ์ของลูกค้าความกับทนายความนั้น จะเริ่มขึ้นตั้งแต่ทนายความรับเป็นทนายความในคดีที่ลูกค้าความมอบหมาย การเข้ารับหน้าที่ของทนายความในกรณีดังกล่าวนี้มีนักกฎหมายหลายท่านให้ความเห็นว่า เป็นสัญญาจ้างทำของตามประมวลกฎหมายแพ่งและ

พาณิชย์ บรรพ 3 แต่เมื่อพิจารณาตามหลักวิชาชีพทนายความ การเข้ารับหน้าที่ของทนายความเป็นการให้บริการทางวิชาชีพกฎหมาย โดยหลักวิชาชีพทนายความนั้นการประกอบวิชาชีพไม่มีลักษณะเป็นสัญญาในทางพาณิชย์ ไม่มีลักษณะเป็นการค้าหรือหากำไร ไม่ใช่สัญญาต่างตอบแทนที่มีหนี้ต่างตอบแทนระหว่างลูกความและทนายความว่า ถ้าลูกความไม่จ่ายค่าตอบแทนแล้วผู้ให้บริการด้านกฎหมายโดยวิชาชีพทนายก็จะไม่ปฏิบัติหน้าที่นั้น แต่การประกอบวิชาชีพทนายความเป็นงานที่ทำเพื่อประโยชน์ของลูกความตามกฎหมาย และเป็นความรับผิดชอบของผู้ประกอบวิชาชีพเพื่อจุดประสงค์ให้ลูกความได้รับความถูกต้องเป็นธรรม ซึ่งถือว่าเป็นงานที่มีความสำคัญต่อส่วนรวม ต่อการอำนวยความยุติธรรมของรัฐ ไม่ใช่สัญญาส่วนตัวระหว่างลูกความกับทนายความเท่านั้น แต่เป็นพันธกรณีที่ทนายความจะต้องปฏิบัติหน้าที่ให้ลูกความโดยไม่คำนึงว่า ทนายความจะได้รับค่าตอบแทนหรือไม่ นอกจากนั้นการปฏิบัติงานวิชาชีพทนายความมีสิทธิพิเศษ (Privilege) ในการรักษาความลับของลูกความมีสิทธิพิเศษในการทำงานโดยอิสระ ปราศจากการครอบงำ การแทรกแซง หรือการสั่งการใด ๆ จากลูกความหรือบุคคลใด เพื่อให้ทนายความได้ใช้ความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์และความชำนาญในวิชาชีพทำหน้าที่ให้เกิดประโยชน์สูงสุดกับลูกความของตน ในกรณีที่ทนายความไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่โดยอิสระได้ ทนายความมีสิทธิถอนตัวออกจากการเป็นทนายความได้โดยไม่ถือว่าผิดสัญญาจ้างแต่อย่างใด

การผดุงความยุติธรรม

การผดุงความยุติธรรมเป็นหน้าที่ของทนายความเพราะทนายความนั้นถือว่าเป็น Officer of the Court เป็นนักกฎหมายที่ผดุงความยุติธรรม ทนายความเป็นผู้ใช้กฎหมายให้เกิดความยุติธรรม และเป็นผู้นำข้อเท็จจริงที่ถูกต้องไปสู่ศาล ไม่อาศัยช่องว่างของกฎหมายเพื่อบิดเบือนความยุติธรรม ทนายความจะต้องพูดความจริง ต้องวางตัวเป็นกลาง ไม่มีอคติ คำพูดของทนายความในการปฏิบัติหน้าที่สามารถใช้อ้างอิงในความถูกต้องได้เสมอ และทนายความต้องใช้กฎหมายเพื่อประโยชน์ของความยุติธรรม ต้องปฏิบัติตามจารีตประเพณีของวิชาชีพ และปฏิบัติตามหลักธรรมในวิชาชีพ เพื่อให้ประชาชนได้รับความยุติธรรมและเชื่อถือไว้วางใจในวิชาชีพทนายความได้ ทนายความต้องปฏิบัติหน้าที่เพื่อความถูกต้องเป็นธรรมทั้งในการให้คำปรึกษากฎหมาย และในการดำเนินกระบวนการพิจารณาใน

ศาล การปฏิบัติหน้าที่ของทนายความเป็นการผดุงความยุติธรรมของบ้านเมืองเช่นเดียวกับผู้ประกอบวิชาชีพกฎหมายสาขาอื่น และหน้าที่ในการผดุงความยุติธรรมนี้เป็นหน้าที่อันสำคัญที่ทนายความจะต้องกระทำให้เกิดประโยชน์กับประชาชนเป็นส่วนรวม

ทนายความต้องปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อตรงและเคารพกฎหมาย วิชาชีพกฎหมายนั้นต้องใช้เพื่อการอำนวยความยุติธรรมให้กับประชาชน ซึ่งทนายจะต้องทำงานด้วยความบริสุทธิ์ เพื่อผลคือความยุติธรรม คำว่าบริสุทธิ์ หมายถึงการทำงานและผู้ทำงานจะต้องบริสุทธิ์ ในระหว่างความบริสุทธิ์กับความยุติธรรมนั้น เขาถือว่าความบริสุทธิ์สำคัญยิ่งกว่าผล คือความยุติธรรม เพราะเหตุว่า เมื่อวิธีการทำงานและผู้ทำงานไม่บริสุทธิ์แล้วทุกสิ่งทุกอย่างก็ใช้ไม่ได้ แต่ถ้าการทำงานมีความบริสุทธิ์แล้ว แม้ว่าจะไม่เกิดผลคือความยุติธรรม ก็อาจมีการแก้ไขได้ ทนายความจะต้องใช้ความรู้คู่กับคุณธรรม และมีจริยธรรม นำวิชาชีพเสมอ การใช้ความรู้เพื่อแสวงหาประโยชน์ทางทรัพย์สินแต่เพียงอย่างเดียว โดยไม่คำนึงถึงความเป็นธรรมย่อมเป็นอุปสรรคต่อการอำนวยความยุติธรรมตามหน้าที่ ทนายความจะไม่ช่วยเหลือลูกความให้กระทำผิดกฎหมาย หรือขัดขวาง

คุณสมบัติของผู้ผดุงความยุติธรรม

คุณสมบัติของผู้ผดุงคุณธรรมมีหลักยึดด้านคุณธรรมและจริยธรรมคือ เมื่อมีกฎหมายบังคับใช้อยู่แล้ว ข้อพิจารณากฎหมายเป็นสิ่งที่มีความบังคับต่อบุคคลโดยทั่วไป ไม่เป็นการเฉพาะเจาะจงถึงสาขาวิชาชีพใดโดยเฉพาะ มาตรฐานทางคุณธรรมจริยธรรมนั้นจะเป็นแนวทางของผู้ผดุงคุณธรรมควรปฏิบัติหน้าที่ให้มีประสิทธิภาพสูง และดำรงตนให้มีความเหมาะสม เพื่อรักษาเกียรติภูมิแห่งวิชาชีพ

หลักธรรมของพระพุทธศาสนาซึ่งตรงกับคำว่า อคติ 4 ซึ่งหมายถึง สิ่งที่ไม่ควรไปไม่ควรเดินไปหา ไม่ควรทำ ไม่ควรประพฤติ ซึ่งมีอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น 4 ประการ ดังนี้ อคติ 4 อาจจะได้ตีความหมายได้อีกมุมหนึ่งคือความลำเอียง ทั้ง 4 ประการ เหตุแห่งความลำเอียงก็เนื่องมาจากมนุษย์ยังตัดกิเลสได้ไม่หมดนั่นเอง ยังมีความรัก ความชอบ ความโลภ ความโกรธ และความหลง อยู่นั่นเอง ด้วยเหตุนี้เอง เมื่อมนุษย์เราจะทำอะไรก็มักจะคิดถึงประโยชน์ของตนเองหรือพวกพ้องก่อนเสมอ ทำให้เกิดความลำเอียงขึ้น ซึ่ง อคติ 4 (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตฺโต, 2555) ประกอบด้วย

1. ฉันทาคติ หมายถึง ความลำเอียงเพราะรัก เพราะชอบเป็นพิเศษ
2. โทสาคติ หมายถึง ความลำเอียงเพราะชัง เพราะความเกลียดชัง ความไม่ชอบ
3. ภยาคติ หมายถึง ความลำเอียงเพราะกลัวหรือเกรงใจ
4. โมหาคติ หมายถึง ความลำเอียงเพราะไม่รู้

อคติ 4 หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่สอนให้คนเราให้ตระหนักในการปฏิบัติหน้าที่ของตน ยังทำหน้าที่เป็นนายความอยู่แล้วยังต้องตระหนักให้มาก เพราะเป็นบุคคลที่ผิดความยุติธรรมให้เกิดขึ้นในสังคม ดังนั้น อคติ 4 จึงเป็นหลักธรรมสำคัญสำหรับบุคคลที่ทำงานด้านนายความเพราะเป็นผู้ผิดความยุติธรรมให้กับสังคม

การปฏิบัติหน้าที่ของนายความที่เกี่ยวกับลูกความ

1. นายความต้องแยกงานวิชาชีพตนออกจากงานส่วนตัว ไม่ควรนำงานวิชาชีพที่ต้องทำเต็มเวลาเพื่อประโยชน์สูงสุดของลูกความไปปะปนกับงานส่วนตัว หรือมีผลประโยชน์ส่วนตัวในงานวิชาชีพนั้น นายความไม่ควรสนิทสนมกับลูกความมากจนเสียงาน เช่น ให้ความสนิทสนมมากจนขาดความเป็นกลาง หรือมีความสัมพันธ์ในทางชั่วร้าย

2. การให้คำปรึกษาลูกความต้องกระทำในสถานที่และในเวลาที่เหมาะสม โดยปกติสถานที่ที่เหมาะสม คือ สำนักงานนายความ ในห้องปรึกษาคดีที่บุคคลอื่นไม่สามารถได้ยินคำปรึกษาได้ และเวลาที่เหมาะสม คือ เวลาที่ปฏิบัติงานตามปกติของสำนักงาน นายความไม่ควรไปพบและให้คำปรึกษาลูกความ ณ สถานที่อื่นนอกสำนักงานนายความ เนื่องจากคำปรึกษาแนะนำของนายความนั้นควรถือเป็นความลับ ลูกความควรจะให้เกียรติ นายความในการมอบหมายคดีที่สำนักงานนายความ และการไปพบเพื่อปรึกษาคดีต้องกระทำในสำนักงานนายความ ข้อยกเว้นในเรื่องนี้อาจจะมีได้ 3 กรณี คือ

1) ลูกความเจ็บป่วยและมีเหตุจำเป็นที่ต้องพบนายความ ณ สถานที่ที่ไม่ใช่สำนักงานนายความก่อนที่ตนจะหายป่วย นายความอาจจะไปพบลูกความที่โรงพยาบาล หรือสถานพยาบาลที่ลูกความพักรักษาตัวอยู่ได้

2) ลูกความเป็นผู้สูงวัยด้วยคุณวุฒิหรือวัยวุฒิ นายความอาจจะไปพบลูกความนอกสำนักงานได้เป็นครั้งคราว

3) กรณีมีเหตุจำเป็นอันไม่อาจก้าวล่วงได้ ทนายความสามารถไปพบลูกความ ณ สถานที่นอกสำนักงานได้ เช่น การประชุมบริษัท หรือการเปิดพินัยกรรม ณ สถานที่อันเหมาะสม

นอกเหนือจากข้อยกเว้นดังกล่าวแล้วต้องถือว่า ทนายความต้องทำงานและพบลูกความที่สำนักงานทนายความเท่านั้น (สิทธิโชค ศรีเจริญ, 2542)

จรรยาบรรณของทนายความ

ทนายความจะต้องรับฟังความคิดเห็นของลูกความหรือบุคคลที่เกี่ยวข้อง เช่น พยานหรือบุคคลที่เกี่ยวข้องกับคดีหรืองานในหน้าที่ของทนายความด้วยความสุจริตรอบคอบ ไม่ควรอวดรู้หรืออวดดีว่าตนรู้ดีกว่าบุคคลอื่น แม้สิ่งเหล่านั้นทนายความได้รู้อยู่แล้วหรือรู้มาก่อนก็ควรจะต้องรับฟังด้วยความสนใจ ทนายความจะต้องให้เกียรติผู้พูดและจะต้องเป็นผู้ฟังที่ดี มีวิจารณ์ญาณที่ดี ไม่อคติ หรือไม่ลำเอียงเข้าข้างลูกความหรือพยานคนใดคนหนึ่งเสมอไป ไม่ใจร้อนว่าความอวดอ้างคุณวุฒิหรือความสามารถจนเกินควร การที่ทนายความไม่เห็นด้วยกับข้อเท็จจริงใด ก็ควรเก็บความรู้สึกนั้นไว้แล้วหาโอกาสชี้แจงด้วยความสุจริตและเป็นกลางในเวลาที่เหมาะสม ควรรับฟังความคิดเห็นของบุคคลอื่นอย่างสุภาพ มีสติและมีความรอบรู้ในสิ่งที่รับฟังเสมอ (ปรีดี เกษมทรัพย์, 2539)

การปฏิบัติหน้าที่ของทนายความเกี่ยวกับศาล

1. การปฏิบัติตนในบริเวณศาล

การปฏิบัติหน้าที่ของทนายความในบริเวณศาลนอกห้องพิจารณานั้น ส่วนใหญ่เป็นการปฏิบัติหน้าที่เกี่ยวกับงานธุรการ หรืองานติดตามคำสั่งศาล งานบังคับคดีของศาล การปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าวทนายความจะต้องมีความเคารพสถานที่และสถาบันศาลยุติธรรม ทนายความต้องแต่งกายสุภาพเรียบร้อย ปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างที่ดีของประชาชนที่ไปศาลให้มีความเคารพสถานที่และสถาบันศาลยุติธรรม การปฏิบัติงานในบริเวณศาล ทนายความต้องมีความระมัดระวังในความประพฤติ การพูดจากับเพื่อนทนายความที่ดี กับเจ้าหน้าที่ของศาลที่ดี ต้องใช้คำพูดที่สุภาพเรียบร้อย ทนายความจะต้องปฏิบัติตามระเบียบของศาล หรือของเจ้าหน้าที่ศาล เพื่อให้งานศาลและการบริหารงานยุติธรรมเป็นไปโดยถูกต้องเรียบร้อย ทนายความต้องแนะนำลูกความ พยานหรือบุคคลที่เข้ามาในบริเวณศาลให้ปฏิบัติตนให้ถูกต้องเหมาะสมในบริเวณศาล เช่น ไม่ดื่มสุราเข้ามาในบริเวณศาล หรือไม่

บันทึกเสียงหรือบันทึกภาพใด ๆ ในบริเวณศาล ทนายความต้องไม่ฝ่าฝืนระเบียบราชการของศาลแม้เป็นเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ซึ่งอาจเกิดความเสียหายกับระบบงานธุรการของศาลหรือทำให้ประชาชนเข้าใจผิดในงานธุรการของศาลได้

2. การปฏิบัติตนในศาล

(1) ในห้องพิจารณาคดี ทนายความต้องแต่งตัวตามข้อบังคับว่าด้วยมารยาททนายความ ทนายความ ทนายความที่มีสิทธิสวมครุยเนติบัณฑิต ต้องสวมครุยก่อนศาลออกนั่งพิจารณาทนายความต้องนั่งให้เรียบร้อย ไม่นั่งไขว่ห้าง สุกหูหรือนั่งหลับ ทนายความต้องนั่งในที่ของตนในขณะที่ศาลออกนั่งพิจารณา มีความพร้อมที่จะดำเนินกระบวนการพิจารณา การขอตรวจเอกสารหรือสำนวนคดีของศาลต้องขออนุญาตศาลก่อน การเข้าหรือออกนอกห้องพิจารณาในขณะที่ศาลนั่งพิจารณาจะต้องขออนุญาตศาลทุกครั้ง

ทนายความต้องไม่เขียนคำฟ้อง คำให้การหรือคำคู่ความใด ๆ ที่เป็นเท็จต่อศาล ไม่เขียนคำคู่ความคำร้องหรือคำแถลงเสียดสิผู้อื่นหรือศาล ทนายความต้องไม่แสดงอารมณ์โกรธหรือความไม่พอใจ หรือความเป็นปรปักษ์กับผู้อื่นในห้องพิจารณา ทนายความต้องเป็นแบบอย่างที่ดีในการดำเนินกระบวนการพิจารณาในศาล หากเห็นประชาชนผู้เข้าฟังการพิจารณาประพฤติตัวไม่เหมาะสมหรือไม่เรียบร้อยในห้องพิจารณาควรแนะนำตักเตือน หากไม่เชื่อฟังต้องแจ้งให้ศาลหรือเจ้าหน้าที่ศาลทราบ

(2) การใช้ถ้อยคำในห้องพิจารณาคดี ในขณะที่ศาลนั่งพิจารณาคดี ทนายความที่อยู่ในห้องพิจารณาคดีนั้นจะต้องใช้ถ้อยคำที่สุภาพเรียบร้อยให้เกียรติศาล พนักงานอัยการ และทนายความฝ่ายตรงข้ามเสมอ การพูดกับศาลหรือยื่นแถลงข้อความใด ๆ ต่อศาล หรือตอบคำถามศาล ทนายความจะต้องลุกขึ้นยืนพูดหรือแถลงด้วยความเคารพทุกครั้ง การโต้แย้งศาลตามกฎหมายวิธีพิจารณาความในขณะที่ศาลนั่งพิจารณาคดี ทนายความต้องทำด้วยความสุภาพเรียบร้อยตามความเหมาะสม มีความเชื่อมั่นในการปฏิบัติหน้าที่ตามกรอบของกฎหมายด้วยเหตุผลและข้อกฎหมายที่ตรงไปตรงมา การโต้แย้งหรือคัดค้านการดำเนินกระบวนการพิจารณาของคู่ความฝ่ายตรงข้ามไม่ควรโต้แย้งกับคู่ความฝ่ายตรงข้ามโดยตรงแต่ควรแถลงต่อศาลเพื่อให้ศาลใช้ดุลพินิจในเรื่องนั้นกับคู่ความฝ่ายตรงข้ามตามคำคัดค้าน ทนายความควรใช้ถ้อยคำที่เหมาะสมและจำเป็นเพื่อรักษาประโยชน์ของลูกความเท่านั้นไม่ควรพูดก้าวร้าว วกวน ขี้ซำก นอกประเด็น ไม่ควรคัดค้านในเหตุที่ไม่เป็นสาระ ไม่ยืนยันความเห็นหรือดูหมิ่นความผิดพลาดบกพร่องของใคร ๆ ไม่ว่าจะเกี่ยวกับคดีนั้นหรือไม่ ไม่อวด

รู้หรืออวดดีเพื่อหาคะแนนนิยมจากลูกความหรือผู้เข้าฟังการพิจารณา ไม่พูดสอดแทรกใน ขณะที่ศาลหรือทนายความคนอื่นกำลังพูดหรือแถลงข้อความหรือซักถามพยานอยู่ไม่ควรพูด ขึ้นลอย ๆ หรือพูดแทรกในขณะที่ทนายความคนอื่นกำลังซักถามพยาน ทนายความควร ปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ครบถ้วนตามกฎหมายวิธีพิจารณา และวิธีปฏิบัติตนตามจารีต ประเพณีในศาล เพื่อให้การพิจารณาคดีของศาลเป็นไปโดยเรียบร้อย ประหยัดเวลาของ ศาลและคู่ความที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย

(3) การว่าความในศาล เป็นกระบวนการตรวจสอบค้นหาความจริงในห้อง พิพิจารณาคดีของศาล ทนายความต้องใช้ความรู้ความสามารถอย่างเต็มที่ ต้องเตรียมคดีมา อย่างละเอียดรอบคอบ เตรียมพยานบุคคล พยานเอกสารให้พร้อมในการสืบพยานแต่ละนัด ดำเนินกระบวนการพิจารณาถูกต้องตามกฎหมายและวิธีพิจารณา ทนายความเป็นเครื่องมือที่ สำคัญในกระบวนการยุติธรรม ต้องทำหน้าที่ด้วยความตั้งใจเพื่อให้งานสำเร็จสมบูรณ์ด้วยดี ทนายความมีหน้าที่ตรวจสอบและแสวงหาความจริงเพื่อประโยชน์แห่งความยุติธรรม เพื่อให้ ศาลตัดสินคดีได้ถูกต้องตามข้อเท็จจริงและข้อกฎหมาย ทนายความไม่ควรเพิกเฉยหรือ ละเลยต่อสิ่งที่เห็นว่ามีผิดและไม่เป็นธรรม ไม่ดำเนินกระบวนการพิจารณาโดยเอาเปรียบ กลั่นแกล้ง ขัดขวาง ไม่ให้โอกาสผู้อื่นทำหน้าที่ตามกฎหมาย การซักถามพยานต้องใช้ คำถามที่สุภาพเรียบร้อย ไม่ข่มขู่ หลอกลวง ยั่วยุ ก้าวร้าว ใช้คำหยาบหรือใช้คำถามให้ หลงผิด ทนายความต้องไม่แสดงความไม่เป็นปรปักษ์กับพยานในเวลาซักถามพยาน ต้องไม่ สงสัยหรือดูถูกพยานว่าเบิกความเท็จโดยอคติ ไม่กล่าวโทษหรือเพ่งโทษพยานว่า เป็นคนผิด คนเลว เพื่อให้เขาเกรงกลัวไม่กล้าเบิกความขัดใจตน ทนายความไม่ควรสรุปคำเบิกความ ของพยานให้ผิดไปจากถ้อยคำที่พยานเบิกความต่อศาล ทนายความไม่ควรแสดงตนเป็น ตัว ความเสียเอง เมื่อลูกความโกรธพยานคนใดทนายความก็โกรธตามลูกความ แสดงความเป็น ปรปักษ์แทนลูกความเพื่อเอาใจลูกความ ทนายความต้องระลึกเสมอว่าการปฏิบัติหน้าที่ของ ทนายความเป็นการรักษาความยุติธรรมเป็นส่วนรวมไม่มีจุดประสงค์มุ่งร้ายผู้ใดแม้บุคคลนั้น จะเป็นอาชญากรก็ตาม การว่าความในศาลต้องเน้นประเด็นปัญหาและสาระในคดี ไม่ควร กระทำในเรื่องนอกประเด็นและไม่เป็นสาระซึ่งจะทำให้กระบวนการพิจารณายุ่งยาก เป็นการ เสียเวลาของศาลและคู่ความทุกฝ่าย

(4) ทนายความต้องแสดงให้เห็นลูกความและประชาชนทั่วไปเชื่อมั่นว่าศาลเป็น สถาบันที่ศักดิ์สิทธิ์ ผู้พิพากษาทุกท่านมีความเที่ยงธรรม เป็นกลางและปราศจากอคติ

ทนายความต้องให้ความเคารพผู้พิพากษาทั้งในขณะนั่งพิจารณาและในบริเวณศาล ต้องหลีกเลี่ยงการแสดงความสนิทสนมกับผู้พิพากษาแม้เป็นเพื่อนสนิทกันก็ตาม ในระหว่างที่ทนายความมีคดีอยู่กับผู้พิพากษาท่านใด ทนายความไม่ควรติดต่อสังคมสมาคมกับผู้พิพากษาท่านนั้นโดยเด็ดขาด ทนายความไม่ควรเปิดเผยสาระสำคัญอันเกี่ยวกับคดีให้กับผู้พิพากษาทราบเป็นการส่วนตัวหลังคู่ความอีกฝ่ายหนึ่ง ทนายความไม่ควรพูดประจบประแจงหรือกล่าวคำสรรเสริญเยินยอผู้พิพากษาจนเกินความเป็นจริง

(5) ทนายความต้องระมัดระวังในการติดต่อหรือวิสาสะกับผู้พิพากษา แม้ผู้พิพากษาท่านนั้นจะไม่ได้นั่งพิจารณาคดีของตนก็ตาม การให้บริการหรือความเอื้อเฟื้อใด ๆ แก่ผู้พิพากษาจนเกินสมควรอาจมีผลกระทบกับความคิดเห็นของประชาชน การอยู่ร่วมกันในสังคมทนายความและผู้พิพากษาอาจต้องมีการเอื้อเฟื้อสนับสนุนส่งเสริมกันเป็นธรรมดา แต่ขอให้ทำด้วยความเหมาะสมกับเวลา สถานที่ และสิ่งแวดล้อมในสังคมนั้น ๆ ซึ่งจะต้องระมัดระวังว่าบุคคลอื่นอาจเข้าใจผิดได้

(6) การปฏิบัติหน้าที่ของทนายความในศาล ทนายความต้องตระหนักว่าตนมีฐานะเป็น OFFICER OF THE COURT ทนายความต้องดูแลรักษาประโยชน์ของลูกความ และมีหน้าที่ในการผดุงความยุติธรรม ทนายความต้องช่วยเหลือศาล เจ้าหน้าที่ศาล หรือคู่ความฝ่ายตรงข้ามเพื่อให้การพิจารณาคดีเป็นไปอย่างรวดเร็ว และประหยัดค่าใช้จ่าย ทนายความจะไม่ขอเลื่อนคดี เว้นแต่จะมีเหตุจำเป็นอันไม่อาจก้าวล่วงเสียได้ การเลื่อนคดีนั้นมีผลกระทบกับบุคคลที่เกี่ยวข้องหลายฝ่าย ทนายความจะต้องตัดสินใจด้วยความรอบคอบและระมัดระวังในประโยชน์ของบุคคลอื่นด้วย

3. การปฏิบัติหน้าที่โดยทั่วไปของทนายความ

การปฏิบัติตนของทนายความในหน้าที่ทั่วไป หรือการดำรงตนในสังคมของทนายความนั้นมีหลักวิชาชีพในการปฏิบัติตนเพื่อให้การเป็นผู้ประกอบวิชาชีพทนายความได้รับการยอมรับนับถือจากประชาชนทั่วไป ดังนี้

(1) ดำรงตนตามอัตภาพของผู้ประกอบวิชาชีพที่มีเกียรติ ทนายความจะต้องดำรงตนเป็นสุภาพบุรุษ เป็นผู้มีความรู้และมีคุณธรรม ไม่โลภในค่าจ้างจนเป็นการเบียดเบียนผู้อื่นไม่แสวงหาความร่ำรวยบนความทุกข์ยากของลูกความ ไม่เห็นแก่เงิน การประกอบวิชาชีพไม่ใช่การค้าไม่ควรถือเอาเงินเป็นจุดประสงค์ในการทำงาน ควรมีความคิดช่วยเหลือทำประโยชน์ให้บุคคลอื่น ยิ่งกว่าประโยชน์ของตนเอง

(2) ทนายความต้องมีความเป็นอิสระในวิชาชีพ มีความกล้าหาญในการแสดงความคิดเห็นโดยสุจริต เพื่อดำรงความถูกต้องเป็นธรรมไว้ในสังคม ทนายความต้องเป็นผู้นำทางความคิดและสติปัญญา เป็นผู้นำมติมหาชนไม่หวั่นไหวในการกระทำที่ไม่ถูกต้อง ไม่เกรงกลัวกัมมัสสวะให้กับความชั่วร้าย เพื่อแลกกับเงินความสุข หรืออำนาจวาสนาของตน จนกระทั่งปฏิบัติหน้าที่อย่างถูกต้องไม่ได้ ทนายความต้องดำรงศักดิ์ศรีของผู้ประกอบวิชาชีพ ไม่เข้าข้างลูกความในทุกกรณีเพื่อหวังค่าตอบแทน ไม่เป็นตัวแทนเสียเอง พุดแทนลูกความในทุกเรื่องโดยไม่ได้พิจารณาว่าสิ่งที่ลูกความให้พุดนั้นถูกต้องหรือไม่

(3) การให้ความเห็น ไม่ว่าจะเห็นเป็นส่วนตัวหรือความเห็นในวิชาชีพกับบุคคลใดหรือแก่สาธารณชน ทนายความต้องแสดงความคิดเห็นอย่างตรงไปตรงมา ไม่หวังฐานะของตนหรือหวังเงินค่าทนายความจนไม่กล้าพุดในสิ่งที่ควรพุด ทนายความจะไม่ยอมให้ผู้ใดมาสั่งให้ทำในสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ทนายความต้องมีความเป็นอิสระในการดำรงตนในฐานะผู้ประกอบวิชาชีพที่มีความสุจริตกล้าหาญเป็นที่พึ่งของประชาชนได้ ทนายความจะต้องไม่ติดในอบายมุข อันนำมาซึ่งความเสื่อมเสียในหน้าที่การงานและความไม่ไว้วางใจของประชาชน ทนายความต้องเป็นตัวอย่างที่ดีและเป็นที่ยึดเหนี่ยวของประชาชนได้ตลอดเวลา

(4) ทนายความต้องรักษาความลับที่ได้มาจากการประกอบวิชาชีพตลอดไป การกล่าวถึงข้อเท็จจริงใด ๆ ที่ได้รับฟังมาจากลูกความในการปฏิบัติหน้าที่ ต้องระมัดระวังความเสียหายที่อาจจะเกิดกับลูกความและบุคคลที่เกี่ยวข้อง แม้การปฏิบัติหน้าที่ของทนายความได้สิ้นสุดลงแล้ว ทนายความก็ยังต้องรักษาความลับของลูกความนั้นตลอดไป เหมือนยังเป็นทนายความลูกความกันอยู่ ทนายความต้องไม่พุดเท็จทั้งในงานวิชาชีพและเรื่องส่วนตัว คำพุดของทนายความนั้นลูกความและผู้ที่เกี่ยวข้องอาจใช้อ้างอิงในความถูกต้องได้เสมอ ทนายความพึงตระหนักว่า เกียรติยศ ศักดิ์ศรี ความเจริญรุ่งเรืองของวิชาชีพทนายความนั้นอยู่ที่ทนายความสามารถรักษาความสัตย์สุจริตไว้ได้ตลอดไป

(5) ทนายความจะต้องรับคดีหรืองานที่ประชาชนทั่วไปต้องการให้ทนายความช่วยเหลือ การปฏิเสธไม่รับคดีเป็นการปฏิเสธความยุติธรรม เว้นแต่จะมีเหตุผลพิเศษในเรื่องนั้น ๆ เช่น มีการขัดแย้งผลประโยชน์ (Conflict of Interest) หรือการทำงานนั้นจะเป็นการเปิดเผยความลับของลูกความคนอื่นหรือเป็นการกระทำผิดกฎหมาย ทนายความไม่ควรจะทำงานให้ลูกความคนหนึ่งคนใดโดยเฉพาะ

(6) การติดต่อสื่อสารกับตัวความที่มีทนายความอยู่แล้ว ไม่ว่าเรื่องนั้นจะเป็นคดีในศาลหรือไม่ ทนายความควรติดต่อกับทนายความของตัวความก่อน ไม่ว่าจะเป็นการติดต่อโดยคำพูดหรือโดยหนังสือ ทนายความควรให้เกียรติผู้ร่วมวิชาชีพทนายความให้เขาได้พิจารณาข้อมูลเหล่านั้นก่อนเพื่อให้ทนายความผู้นั้นมีโอกาสรักษาประโยชน์ลูกค้าของเขาได้ ไม่ควรติดต่อกับตัวความโดยตรง เว้นแต่ทนายความของเขาจะทราบและยินยอมให้ติดต่อกับตัวความโดยตรงได้

ข้อควรปฏิบัติของทนายความดังกล่าวมาแล้วข้างต้น เป็นหลักวิชาชีพของทนายความที่ควรยึดถือและปฏิบัติให้ถูกต้องตลอดเวลาที่ยังดำรงตนเป็นผู้ประกอบวิชาชีพทนายความอาวุโสควรแนะนำสั่งสอนทนายความรุ่นใหม่ที่จะเข้ามาประกอบวิชาชีพทนายความให้เข้าใจวัตถุประสงค์ของวิชาชีพ อุดมการณ์ในการรับใช้ประชาชน จารีตประเพณีของนักกฎหมายที่ดี ตั้งแต่เริ่มต้นเป็นทนายความ (ธานินทร์ กรัยวิเชียร, 2548).

สรุป

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาสอนเรื่อง อคติ 4 เพื่อให้บุคคลได้ตระหนักในหน้าที่ของตนเอง การปฏิบัติก็ควรให้มีข้อยึดเหนี่ยวจิตใจไม่ควรปล่อยไปตามใจชอบ และความเกลียดชัง ยิ่งแล้วทำหน้าที่ทนายความ ยิ่งต้องตระหนักให้มาก เพราะเป็นงานที่สร้างความชอบธรรมให้กับสังคม ประชาชนหรือสังคมยังหวังที่จะพึ่งองค์กรทางกฎหมายเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับพวกเขา ดังนั้น การปฏิบัติหน้าที่ของนักกฎหมายและทนายความจำเป็นต้องมีหลักในการพิจารณาคดีเพื่อให้เกิดความยุติธรรม หลักอคติ 4 ซึ่งเป็นหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาจึงเป็นแนวทางในการปฏิบัติหน้าที่ให้ถูกต้องและชอบธรรมสำหรับนักกฎหมายและทนายความเป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตาม ในเมื่อเรายังเป็นปุถุชนอยู่ ก็ย่อมมีความลำเอียงอยู่เป็นธรรมดาไม่มากนักน้อย แต่เราก็ควรพยายามสร้างความยุติธรรมให้มากด้วยการพยายามละความลำเอียงลง แม้เพียงเล็กน้อยก็ยังดี

หลักวิชาชีพของทนายความที่ควรยึดถือและปฏิบัติให้ถูกต้องตลอดเวลาที่ยังดำรงตนเป็นผู้ประกอบวิชาชีพทนายความ กล่าวคือ ทนายความต้องปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อตรงและเคารพกฎหมาย วิชาชีพกฎหมายนั้นต้องใช้เพื่อการอำนวยความยุติธรรมให้กับประชาชน ซึ่งจะต้องทำงานด้วยความบริสุทธิ์ เพื่อผลคือความยุติธรรม คำว่าบริสุทธิ์

หมายถึง การทำงานและผู้ทำงานจะต้องบริสุทธิ์ ในระหว่างความบริสุทธิ์กับความยุติธรรมนั้น เขาถือว่าความบริสุทธิ์สำคัญยิ่งกว่าผล คือความยุติธรรม เพราะเหตุว่า เมื่อวิธีการทำงานและ ผู้ทำงานไม่บริสุทธิ์แล้วทุกสิ่งทุกอย่างก็ใช้ไม่ได้ แต่ถ้าวิธีการทำงานมีความบริสุทธิ์แล้ว แม้ว่า จะไม่เกิดผลคือความยุติธรรม ก็อาจมีการแก้ไขได้ ทนายความจะต้องใช้ความรู้คู่กับคุณธรรม และมีจริยธรรมนำวิชาชีพเสมอ ฉะนั้นผู้ประกอบวิชาชีพทนายความที่ประสบความสำเร็จใน การประกอบวิชาชีพนั้น จะต้องปฏิบัติหน้าที่ในการรักษาประโยชน์ของลูกค้าและความรักษา ความยุติธรรมตามหลักวิชาชีพทนายความได้อย่างสมบูรณ์

การว่าความในศาล เป็นกระบวนการตรวจสอบค้นหาความจริงในห้องพิจารณา คดีของศาล ทนายความต้องใช้ความรู้ความสามารถอย่างเต็มที่ ต้องเตรียมคดีมาอย่าง ละเอียดรอบคอบ เตรียมพยานบุคคล พยานเอกสารให้พร้อมในการสืบพยานแต่ละนัดดำเนิน กระบวนพิจารณาถูกต้องตามกฎหมายและวิธีพิจารณา ทนายความเป็นเครื่องมือที่สำคัญใน กระบวนการยุติธรรม ต้องทำหน้าที่ด้วยความตั้งใจเพื่อให้งานสำเร็จสมบูรณ์ด้วยดี เมื่อเป็น เช่นนี้ อาชีพทนายความ จึงมีความหมายเชื่อมโยงต่อชีวิตและสังคม นอกจากจะหมายถึง การทำมาหากินหรือการหาเลี้ยงชีวิตแล้วยังมีความหมายที่สื่อไปถึงวัตถุประสงค์ที่แท้จริงหรือ จุดมุ่งหมายที่แท้จริงได้ว่า อาชีพเป็นเครื่องช่วยแก้ไขปัญหาของชีวิตและสังคม หรือเป็น เครื่องมือทำการสร้างสรรค์ชีวิตและเป็นผลดีต่อสังคม ทำให้เกิดความสุขสมบูรณ์ในทุกด้าน อาชีพในความหมายนี้ จึงมุ่งที่วัตถุประสงค์ที่แท้ของการทำอาชีพนั้นตามกฎหมายชาติไม่ใช่ เพียงตามกฎหมายหรือตามตกลงกัน

ความหมายของอาชีพโดยทั่วไป คือ การปฏิบัติหน้าที่ของแต่ละบุคคลต่อ ตนเอง ผู้อื่น สังคมและธรรมชาติ อันเนื่องมาจากความต้องการที่แตกต่างกัน ความถนัด ความชำนาญของแต่ละบุคคลที่ไม่เหมือนกัน เพื่อตอบสนองด้านต่างๆ ของบุคคล ไม่ว่าจะเป็น เพื่อการดำรงชีวิตต้องการที่แตกต่างกัน ความถนัดความชำนาญของแต่ละบุคคลที่ไม่ เหมือนกัน เพื่อตอบสนองด้านต่างๆ ของบุคคล ไม่ว่าจะเป็นเพื่อการดำรงชีวิต เพื่อแสวงหา ปัจจัยยังชีพ ตลอดจนเพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ ของสังคม

เอกสารอ้างอิง

- คณิต ฦ นคร. (2535). *กฎหมายอาญาภาคความผิด*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- จิตติ ดิงศภัทย์. (2542). *หลักวิชาชีพนักกฎหมาย*. (พิมพ์ครั้งที่ 8). กรุงเทพมหานคร : คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ดิเรก ควรสมาคม. (2557). *หลักวิชาชีพนักกฎหมาย*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร : วิญญูชน.
- ธานินทร์ กรัยวิเชียร. (2548). *คุณธรรมและจริยธรรมของผู้บริหาร*. กรุงเทพมหานคร : สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- ปรีดี เกษมทรัพย์. (2539). *นิติปรัชญา*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราฯ คณะนิติศาสตร์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต. (2555). *พระธรรมปิฎก*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พุทธศาสนาของธรรมสภา.
- สิทธิโชค ศรีเจริญ. (2542). *หลักวิชาชีพนักกฎหมาย : ทนายความ*. (พิมพ์ครั้งที่ 8). กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราและเอกสารประกอบการสอน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- แสวง บุญเฉลิมวิภาส. (2550). *หลักวิชาชีพนักกฎหมาย*. (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพมหานคร : วิญญูชน.